

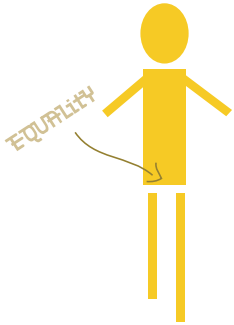
hiv

livsstil

WHO CAN
CHOOSE A
HEALTHY
LIFESTYLE?

fattigdom

Aids – på väg att bli en fattigsjukdom?

Att förebygga sjukdom är att investera i hälsa. Världshälsoorganisationen, WHO, har med sina beräkningar visat att ökad hälsa minskar fattigdomen och ökar den ekonomiska tillväxten. Det gäller för den enskilda individen, familjen och för hela samhället. Särskilt tydligt blir sambandet mellan hälsa och utveckling när det gäller hiv och aids, där hela regioners framtid beror av hur man lyckas hantera epidemin.

barn utan föräldrar

För omkring 20 år sedan upptäcktes det första fallet av aids. I dag har omkring 20 miljoner människor dött i sjukdomen och mer än 40 miljoner människor är hivsmittade. De flesta av dem lever i Afrika söder om Sahara. I vissa provinser i Sydafrika bär mer än var tredje person mellan 15 och 49 år på hiv.

14 miljoner barn i världen beräknas ha blivit föräldralösa på grund av aids, och antalet stiger. I vissa områden kan det bli så att stora delar av den vuxna generationen dör. Kvar blir barnen, med viss hjälp av de gamla.

Medellivslängden minskar nu i många av de värst drabbade länderna i södra Afrika. I Zambia är den förväntade medellivslängden så låg som 39 år.

fattiga & utslagna

De senaste åren har spridningen av hiv och aids minskat i USA och Västeuropa. Däremot ökar smittspridningen i fattiga länder. I Östeuropa sprids hiv och aids främst bland arbetslösa och utslagna – narkomaner och prostituerade – och därifrån vidare genom sexuella kontakter. Skillnaderna i smittspridning är tydlig

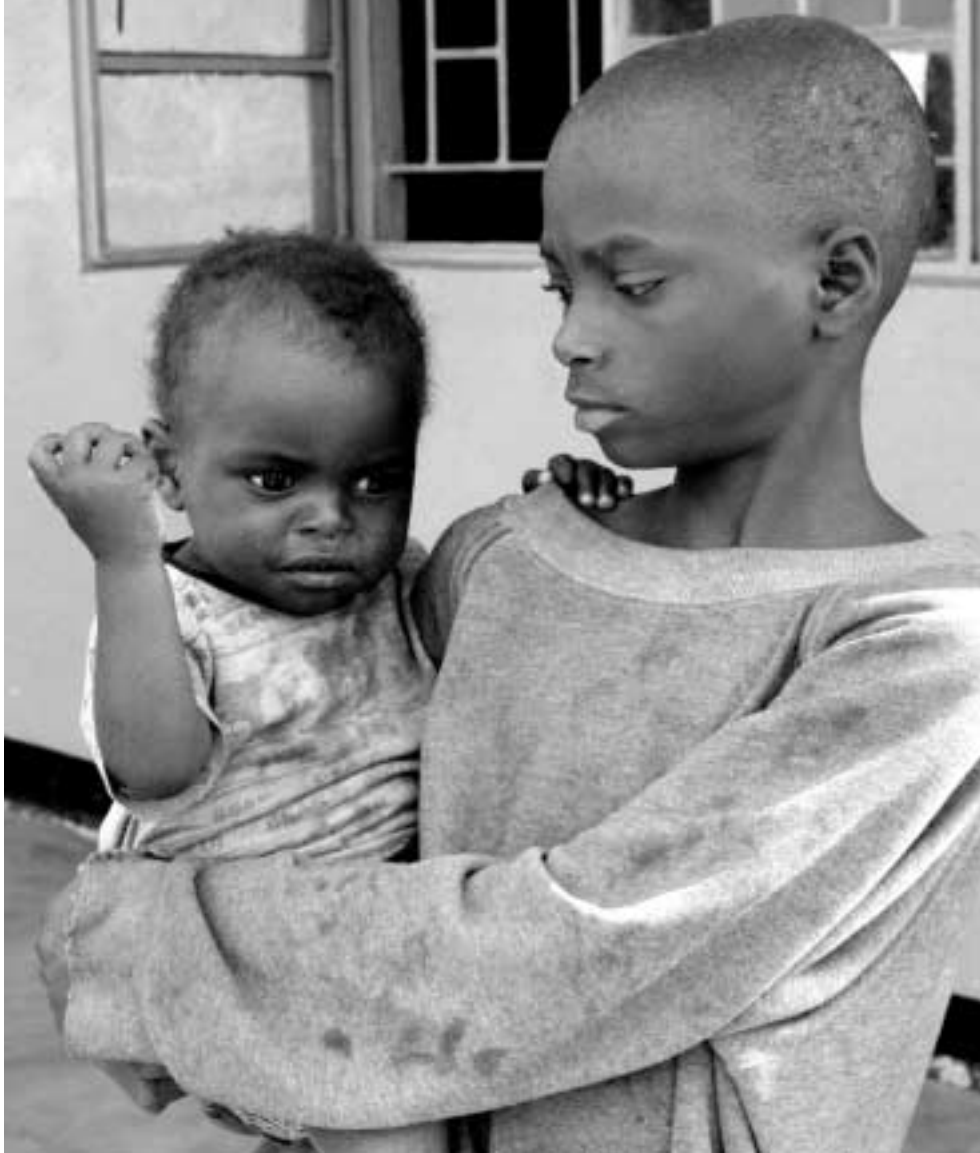
även inom de fattiga länderna. Smittspridningen minskar i den välutbildade medelklassen, men fortsätter öka bland människor med låg utbildning och lite pengar. Det finns många orsaker till detta. Brist på kunskap, information och öppenhet om sexualitet är ett skäl. Känslan av att vara maktlös och stå utanför samhället en annan. Sammantaget leder detta till att livsstilen förändras mycket lite – eller inte alls.

Till skillnad från de flesta andra sjukdomar drabbar aids hårdast bland människor i arbetsför ålder, unga eller medelålders. De som insjuknar och dör är mitt i livet, gruvarbetare och bönder, lärare och ingenjörer. De flesta av dem dör innan deras barn kan försörja sig själva.

beroende av andra

När människor insjuknar och dör i aids, blir konsekvenserna för deras familjer enorma.

Den största kostnaden för det enskilda hushållet är det inkomstbortfall som följer när en vuxen medlem av hushållet avlider. Familjerna försöker på olika sätt kompensera bortfallet – småbrukare odlar till exempel mindre arbetskrävande grödor. Man får koncentrera sig på att odla för egna behov istället för att sälja på marknaden. Många familjer klarar inte av att skaffa tillräckligt med mat och barnen blir undernärda, särskilt om modern avlider. Många barn – i synnerhet flickor – tvingas sluta skolan för att bidra till försörjningen. Man söker hjälp hos släktingar, kanske genom att låta yngre syskon flytta till dem eller gifter bort unga flickor för att få pengar genom brudköpet. Familjens sårbarhet och

Många barn måste bli vuxna snabbt i aids-drabbade områden. 12-åriga Paul Chiseba i Zambia, på bilden med sin lillebror Morgan, har fått ta över ansvaret för sina småsyskon när föräldrarna dött i aids.

beroende av omgivningen ökar, och man har mycket få inkomstkällor.

elever går i skift

Samhället drabbas främst genom höga vårdkostnader. I flera afrikanska länder går hälften eller mer av ländernas knappa sjukvårdsbudget till vård av aidspatienter.

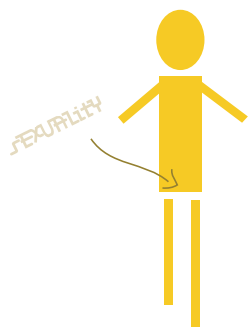
Det är ännu osäkert hur epidemin kommer att påverka ländernas ekonomier i stort. På vissa områden är läget katastrofalt. Utbildningssystemet har i flera afrikanska länder drabbats av svår lärarbrist, särskilt på landsbygden. Skolor får stänga helt, eller så får eleverna gå i skift när lärarna inte räcker till.

Trenden att smittspridningen minskar bland välutbildade och ökar bland lågutbildade gör framtiden svår att förutse. När smittspridningen bland de högutbil-

dade går ner blir de ekonomiska konsekvenserna för företagen mindre allvarliga. Förlusten av högutbildade nyckelpersoner blir inte så stor som man tidigare befarat. Den höga arbetslösheten gör att man hittills inte haft några större problem att ersätta bortfallet av lågutbildad arbetskraft. På längre sikt kan det dock bli en arbetskraftsbrist, som pressar upp lönerna. Även småbrukarnas övergång från att producera för marknaden till att producera för eget behov kan få stora efterverkningar.

Naturligtvis är det mycket positivt att antalet fall av hiv/aids går ner i välbärgade länder och bland välutbildade individer med ekonomiska resurser. Men det kan också leda till självbelåtenhet. När hiv/aids gradvis övergår till att bli en fatigsjukdom, kan de rika tappa intresset.

Hälften av alla nysmittade är ungdomar

Hiv och aids sprids huvudsakligen genom oskyddat sex. Andra smittvägar är överföring av virus från mor till barn under graviditet, förlossning eller amning, intravenöst narkotikamissbruk och medicinsk användning av smittat blod eller blodprodukter.

I utvecklingsländerna står heterosexuella samlag för 90 procent av all överföring av hiv. Risken för överföring av virus är 2-4 gånger större från man till kvinna än från kvinna till man. Det avspeglar sig i statistiken, som visar att i länder där heterosexuell smittspridning dominerar är fler kvinnor än män smittade.

Ungdomar som just upptäckt sin sexualitet är särskilt sårbara. Självförtroendet är inte alltid på topp och man påverkas lätt av vad kompisar tycker. Man försöker ofta bryta mot föräldrarnas värderingar, men kan ändå hamna i underläge i förhållande till vuxna. Det är vanligt att man experimenterar med olika sätt att ha sex som ett led i att hitta sin egen identitet och livsstil.

övervägande flickor

Hälften av alla nysmittade är unga människor, övervägande flickor, mellan 15 och 24 år gamla. I länder som Malawi, Tanzania, Zambia och Zimbabwe är de smittade flickorna fem-sex gånger så många som de smittade pojkarna i åldersgruppen 15-19 år. Det finns fler orsaker till detta än att kvinnor är mer mottagliga för smitta.

Studien *Sex and Youth: contextual factors affecting risk for HIV/AIDS*, som gjorts av FN-organet UNAIDS, bygger på intervjuer med ungdomar i tolv utvecklings-

länder. Den visar föga förvånande att trots att den officiella bilden i många länder är att sex bara hör hemma i äktenskapet så har ungdomar sex ändå, utan att vara gifta. Med utgångspunkt från fattiga ungdomar i Costa Rica, som saknar möjlighet till jobb och utbildning, skriver rapportförfattarna:

”Det är ingen överraskning att unga människors kroppar blir deras enda tillgång under dessa omständigheter. Sex kvarstår som det område där de kan uppleva framgång, glädje, självkänsla och känslomässigt djup. Man kan aldrig över-skatta sexualitetens betydelse för unga människor som möter en sådan orubblig socioekonomisk marginalisering.”

”sugar daddy”

Samtidigt kompliceras bilden av sex som ett gratisnöje av att sex i många fall istället blivit ett betalningsmedel eller ett gävvoutbyte. Det handlar om ett allmänt sätt att få förmåner och presenter men också om prostitution av olika slag. Många unga flickor i afrikanska länder är beroende av en ”sugar daddy” – en äldre man som hjälper dem med pengar till skolgång och kläder i utbyte mot sex. Förhållandet kan även gälla unga män som blir beroende av äldre kvinnor.

Från flera av de länder som ingår i studien rapporteras det om att våldtäkter blir allt vanligare. Fattiga unga män som inte har ekonomiska resurser, tvingar sig i vissa fall istället till sex.

Synen på sex avspeglar tydligt könsförtrycket i samhället. Det visar sig i synen på mäns och kvinnors sexualitet. I de flesta länder uppmuntrar man unga pojkar att vara sexuellt aktiva medan

I de flesta samhällen är sexuell trohet ett ideal. Särskilt kvinnor förväntas avstå från sex före äktenskapet. Samtidigt kan verkligheten se ut på ett helt annat sätt – i varje fall för pojkar och män, som uppmuntras att ha sex med många partner.

kvinnor inte förväntas ha sexuella känslor. Könsförtrycket innebär också att kvinnor ofta har sämre rättslig och ekonomisk ställning än män. I praktiken kan det vara mycket svårt för kvinnor att säga nej till sex, att vägra ha sex utan kondom eller att få sin partner att sluta vara otrogen.

dubbelmoralen bidrar

Dubbelmoral bidrar också till en ökad spridning av hiv och aids. I Sydafrika, där ungefär var fjärde vuxen person är smittad, vågar de flesta inte berätta om sin sjukdom av rädsla för trakasserier. Det finns i många länder ett utbrett motstånd mot sexualundervisning, eftersom ungdomar inte förväntas ha sex förrän de är gifta. I Kina får man till exempel inte köpa kondomer om man är ogift.

Folkomflyttningar och utbredd prostitution är en annan orsak till snabb spridning av hiv och aids. I Sydafrika har tusentals unga män i gruvindustrin skilts från sina familjer. De har bott på enkö-

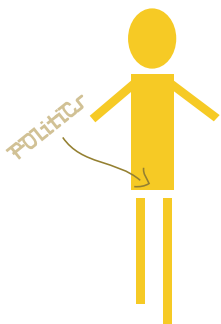
nade hotell, där alkohol och kommersiellt sex är lättillgängligt. Många av dem har blivit hivsmittade, och spridningen av viruset har fortsatt när de rest hem till fruar och flickvänner.

luras in i sexindustrin

Trafficking, där unga kvinnor säljs till sexslaveri, förekommer ibland annat i Thailand, Sri Lanka, Filippinerna och Östeuropa. I en del fall rövas flickor bort eller luras in i sexindustrin med löften om att få ett välbetalt hushållsarbete utomlands. Det förekommer också att fattiga familjer säljer sina unga flickor för att betala av sina skulder.

Risken att smittas av aids som prostituerad är mycket hög. Studier i Thailand visar exempelvis att år 2001 var mellan 20 och 50 procent av de prostituerade i olika delar av landet hivpositiva. I hela befolkningen mellan 15 och 49 år beräknades samma år 1,8 procent bära på smittan.

Hiv/aids och mänskliga rättigheter

Under 1980-talet, när de första fallen av aids rapporterades i Västeuropa och USA, var det få som öppet vågade erkänna att de var hivsmittade. Smittspridningen var i västvärlden snabbast bland homosexuella män, och många av dem utsattes för trakasserier vid denna tid. Samhället ställdes inför nya frågeställningar: Har företagen rätt att hiv-testa sina anställda? Får man avskeda en anställd för att han eller hon är hiv-positiv?

Dagens svenska lagstiftning skyddar mot diskriminering på grund av funktionshinder, och dit räknas även hivsmitta. Men i många länder är de hivpositivas ställning ännu svag. Den som är smittad riskerar att förlora jobbet och det förekommer att barn utestängs från skolan för att de eller deras föräldrar är smittade. Diskrimineringen kan även ta sig andra uttryck, till exempel att den som är smittad nekas att ta lån.

medicin förlänger livet

Att få vård när man är sjuk hör till de mänskliga rättigheterna. Både FNs deklaration om de mänskliga rättigheterna och Barnkonventionen är tydliga på den punkten. Även om det i dag inte finns något botemedel mot aids, finns det bromsmediciner som förlänger de smittades liv och gör det möjligt att leva normalt trots infektionen. Samtidigt räcker de fattiga ländernas resurser inte till för att förverkliga rätten till behandling med hivläkemedel.

Kostnaden för bromsmediciner till världens alla hivpositiva har beräknats till ungefär 10 miljarder dollar årligen. Det motsvarar mindre än en tiondels

procent av de rika ländernas BNP, men är helt orimliga belopp för de fattiga länderna.

Förutom pengar till mediciner råder det också brist på medicinsk kompetens. Läkare varnar för en okunnig och oreglerad användning av hivläkemedel. Felaktig medicinering kan leda till att hiv-viruset blir resistent mot läkemedlen, på samma vis som det har utvecklats bakteriestammar som är resistent mot antibiotika.

vem ska få behandling?

I praktiken måste de fattiga länderna i dag prioritera mellan olika gruppers rätt till behandling. Ett sådant exempel är att ge mediciner till hivpositiva gravida kvinnor, för att hindra att smittan förs över till fostret under graviditet och förlossning.

Det finns flera organisationer som arbetar för hivsmittades och aidssjukas rätt till behandling. De arbetar för förstärkt skydd i lagstiftningen mot diskriminering och ger stöd till enskilda personer som blivit utsatta. De arbetar också med att övertyga beslutsfattare på olika nivåer om rätten till behandling med hivläkemedel. Ett krav som förenar organisationerna är att de läkemedelsföretag som har patent på bromsmediciner ska sänka sina priser så att människor i de fattiga länderna har råd med dem.

WHO har, tillsammans med Unicef, Läkare utan gränser och UNAIDS, gjort en lista över de läkemedelsfabrikat som ger god medicinsk effekt till relativt låg kostnad. Med hjälp av den kan de knappa resurserna räcka till behandling åt fler människor.

Kunskap och öppenhet

Kunskap, öppenhet och respekt för de mänskliga rättigheterna är nyckelord för att bekämpa spridningen av hiv och aids. I Uganda, där regeringen tagit problemet på allvar och satsat brett på information, kunskap och ett öppet samtalsklimat om sex, har antalet nysmittade minskat kraftigt. Livsstilen börjar ändras – fler använder kondom vid tillfälliga sexuella förbindelser och ungdomar har börjat skjuta upp sin sexdebut. Bakom det goda resultatet ligger även ett brett engagemang från flera organisationer i samhället.

Ett annat exempel på framsteg är Thailand, där man riktat en informationskampanj till hela samhället, med fokus på män som går till prostituerade. Resultaten visar att betydligt färre thailändska män besöker bordeller och att kondomanvändning blivit regel snarare än undantag (som det var tidigare).

resten av alfabetet

De kampanjer som genomförs för att ändra beteendet i heterosexuella relationer fokuserar på budskapet A-B-C, där A står för "Abstention" (avhållsamhet), B för "Be faithful" (var trogen) och C för "use Condom" (använd kondom). Det här är ett traditionellt budskap, och men börjar nu se behovet av att "lära sig resten av alfabetet" och våga tala om frågor som analsex, oralsex och onani.

Avhållsamhet är ett budskap som främst riktar sig till ungdomar, i synnerhet unga flickor, som i många fall smittas när de dras in i tillfälliga förbindelser med äldre män. Ett exempel på att budskapet tas på allvar är Uganda. Förankringen bland landets ledande poli-

tiker, och det öppna samtalsklimatet har lett till att många ungdomar väntar med sex. En annan förklaring är ungdomars bittra erfarenheter av att föräldrar och andra anhöriga dött i aids. Bland en del ungdomar med religiös anknytning har en ungdomsrörelse vuxit fram, där man säger nej till sex före äktenskapet.

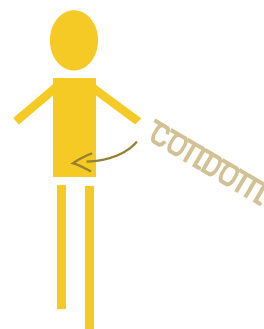
män & prostituerade

Trohet i äktenskap eller andra längre förhållanden är ett ideal i de flesta samhällen. Men i många fall ser man ändå mellan fingrarna med – eller uppmuntrar – otrohet, åtminstone så länge det är från mannens sida. Särskilt om otroheten innebär besök hos prostituerade är risken att bli smittad stor. Trots att det är svårt att ändra på attityder till sex, finns det ändå flera lyckade exempel på att det går att minska på mäns besök hos prostituerade.

Användningen av kondomer ökar i de flesta länder, trots att det har bromsats av flera skäl. Till dem hör den katolska kyrkans motstånd mot användning av preventivmedel och dålig tillgång till kondomer. Särskilt ungdomar har svårt att få tag på kondomer – de kanske bara säljs på apotek eller delas ut via mödravårdscentraler. Att köpa kondomer ses som ett sätt att skylta med att man har tillfälliga sexuella förbindelser, vilket får många att avstå från ett inköp.

tillgång till kondomer

De senaste åren har den katolska kyrkans inställning till kondomer mjukats upp i många länder. Information och ökad tillgång till kondomer har i många fall visat sig vara framgångsrikt, till exempel i

Etiopien där en enskild organisation delade ut över 50 miljoner kondomer år 2000. Det totala behovet av kondomer i Etiopien har beräknats till ungefär 100 miljoner varje år. I de flesta länder är det dock bara en bråkdel av befolkningen som har tillgång till kondomer.

Villkoren för att bekämpa hiv och aids är mycket olika i Västeuropa jämfört med i södra Afrika. De välorganiserade samhällena i Västeuropa kunde snabbt sätta in stora resurser för att nå väl avgränsade målgrupper – homosexuella män och intravenösa missbrukare. De resurssvaga afrikanska regeringarna har stått inför en betydligt svårare uppgift – att förändra

livsstilen bland heterosexuella och hela den manliga kulturen. Det är inte bara svårt utan kan också vara oerhört impopulärt. Detta kan ha bidragit till att det dröjt för många afrikanska regeringar att genomföra insatser mot aids.

männens ansvar

I många fall läggs ansvaret för att stoppa smittspridningen på kvinnorna. De ska säga nej till sex, kräva att deras partner slutar vara otrogna och använder kondom om de har varit otrogna. Det kan skydda dem själva från att bli smittade, men kan också ge bilden av att männen fritas från ansvar.

Diskussionsfrågor:

1. Vilka konsekvenser kan det få om de rika länderna tappar intresset för att förebygga hiv/aids?
2. Hur ska unga kvinnor få rätt till en egen sexualitet och samtidigt skydda sig mot hiv och aids?
3. Hur kan man bekämpa dubbelmoral i ett samhälle?
4. Vilka vägar kan man gå för att hivsmittade i fattiga länder ska få tillgång till hivläkemedel?
5. Vad kan man göra för att få män att ta ansvar för att stoppa spridningen av hiv och aids?
6. I Sverige är informationen om aids öppen och tydlig. Till exempel framgår tydligt risken av att bli smittad genom oral- och analsex. I de hård aidsdrabbade länderna i södra Afrika har det i många fall ansetts omöjligt att tala öppet om sex på det viset. Informationen där handlar istället om avhållsamhet, trohet, kondom. Hur ser ni på det?

Lästips:

Zenits webbplats: www.sida.se/zenit har mer information om livsstil, hiv och fattigdom.

Vill du veta mer hur ungdomar i olika delar av världen ser på sex? Läs rapporten **Contextual factors affecting risk for HIV/AIDS**, som kan hämtas från UNAIDS, www.unaids.org/publications/documents/children/index.html#young (rapporten är på engelska).

Rapporter om fattigdom och hiv/aids samt fler länktips finns på www.sida.se/Sida/jsp/Crosslink.jsp?d=438

